

Polen

Till och från förintelsen

Våra vänner reser till Agadir, Sierra Nevada och Katmandu. Min chef flyger snart på en jorden-runtresa och min dotter kom nyss hem från en vecka i Paris. Resmålen vi väljer är ofta exotiska eller har något fantasieggande över sig. Vi kan redan före avresan föreställa oss platser vi ska till, antingen för att vi har fallit för det som står i resebroschyren eller för att det i det kollektiva undermedvetandet finns orter man bör besöka. När min man och jag väljer att resa till Polen, väcker det därför en viss förundran. Till Polen? Varför det?

Vi har förstås en personlig anledning till det, liksom andra svenskar som reser dit. Många har släktingar där, andra reser i jobbet. Så gott som ingen åker dit för att det är ett spännande resmål eller för att det höjer prestige. Tvärtom. Polen är som den klasskompis man hade som satt i bakgrunden – och om vilken det ryktades att han hade en pappa som slog honom – men som inte var tillräckligt bråkig, snygg eller rolig för att väcka uppmärksamhet. Det många inte känner till är att samma klasskompis senare – medan alla andra fastnat i sina pubertala självbespeglningar – reste sig, lämnade skolan med högsta betyg och blev en världsberömd författare.

Polen har mycket att berätta. Vi reser dit för att få veta mer, och i synnerhet om Förintelsen. Inte för att vi är judar eller har någon direkt koppling, men för att tid förflyter och det som hände – och som vi växte upp i skuggan av – börjar blekna. Skildringarna som publiceras idag är alla andrahandsuppgifter, ofta skrivna av överlevares barn eller barnbarn. Angelägenhetsgraden minskar däremot inte. Folkmord, etniska rensningar, och den i Europa ökande tendensen att dela upp tillvaron i ett *vi* och ett *dom*, fortsätter. Hur var det nu igen den yttersta konsekvensen av ett sådant synsätt såg ut? Vad var det vi inte fick glömma? Vårt egentliga resmål är därför Auschwitz-Birkenau, men eftersom vi inte flyger passerar vi Gdansk, Warszawa och Krakow för att komma dit. Som av en tillfällighet får vi därmed också en inblick i Polens mångbottnade historia.

Flickan med dragspelet liknar någon jag känner, men jag minns inte vem. Hon har något självsäkert över sig, en kavat attityd trots sitt uppenbara underläge, sittande på huk invid det fashionabla promenadstråket längs floden Wisla. Hon är kanske tretton år, torkar näsan mot handens baksida och är långt borta i tankarna. Pengarna måste in och det enda hon erbjuder är mekaniska fragment av evergreens till ackord i fel tonart. Hon bryr sig inte om hur hon spelar, ansträngningen lönar sig inte. Poängen är att turisterna ska känna igen en slinga och då – per automatik – lätta på plånboken. En halv sloty här och en där. Efter två timmar kanske det räcker till en cola i kiosken vid centralstationen, eller till en torftig middag med familjen. Vi sätter oss på en servering längre bort för

att slippa höra, men efter en kvart har hon flyttat sig och sitter bara två meter ifrån oss och drar i sin högljudda låda. Jag har lust att ge henne pengar för att hon ska sluta, men det skulle antagligen tolkas precis tvärtom. Vi lämnar våra drinkar och flyr längre inåt Gdansk.

I stadens centrala delar står pastellfärgade, ornamenterade husfasader med konstnärligt smidda räcken och prunkande balkonglådor. Gångatorna och de pittoreska torgen med springbrunnar, blomsterstånd och glassbarer lockar hit oräkneliga turister, främst polska. Den gamla Hansastaden förstördes helt under kriget, men återuppbyggdes till sin ursprungliga form under 1950-talet. Hur det var praktiskt möjligt under en tid som måste ha präglats av bristen på allt, är en gåta. Vi lyssnar på en stråkkvartett som spelar Bach under valven till Dlugas gröna port, besöker Heliga jungfru Mariakyrkan och tar bilder på det astronomiska uret från 1400-talet, som vi skulle ha fått se slå sju slag om vi inte hade blivit bortkörda av en vakt för att en mäsas skulle inledas. Lika bra att gå ut och fortsätta med det som förväntas av oss, att konsumera.

Som turist präglas dagarna av sökandet efter mat och dryck, men eftersom vi har gott om pengar och allt i Polen är förbluffande billigt blir sökandet närmast anstötligt. Ska vi dricka två cappuccino eller tolv? Är vi inte lite hungriga fast vi åt en kielbasa alldeles nyss? En efterrätt till kan väl inte skada? Och så några drinkar i hotellbaren för att fira att man lyckats rumla hela vägen hem? Men första kvällen i Polen inleds relativt spartanskt: två koppar äckligt kaffe som vi demonstrativt lämnar orörda på det snobbiga konditoriet där vi inte får fotografera bakverk, varsin mojito som vi springer ifrån, och så ett par föga smakfulla varmrätter på restaurang Green Way som i en guidebok anses vara "det bästa vegetariska valet i staden". Vi tar spårvagnen till vårt hotell i Wrzeszcys och kastar oss i de sköna, svala sängarna. Fönstren står öppna mot sommarnatten, trafiken mullrar i fjärran och allting är hanterbart. Inte nödvändigtvis perfekt och det är tur, för det perfekta har en sådan nedslående effekt på reslusten.

Ombord på Intercitytåget mot Warszawa sitter vi som på nålar och väntar på att bli bortkörda. Biljettköpet skedde i hast, med en ringlande kö i ryggen och en biljettförsäljare som varken var engelsktalande eller särskilt vänlig. Vi tog vad vi fick och skyndade därifrån. Vid närmare granskning av de polska informationstavlorna tolkar vi det nu som om vi antagligen måste göra ett tågbyte i Bydgoszcz. Bara en sån sak! Och inte stämmer vagnsnumren heller när tåget anländer. Går det alls mot Warszawa? Vi äntrar på måfå en av vagnarna. I kupén där vi ursäktande slår oss ner, sitter en ung man som är på väg till Poznan och som gudskelov kan engelska. Han skakar vänligt på huvudet.

- Ni måste ha bokade platser för att sitta här.
- Men det har vi! Vi hittar bara inte vagnen!

Han granskar våra biljetter och löser mysteriet. Jo, vi ska faktiskt byta tåg där vi tror - han lovar att säga till när – och vagnen vi söker finns förmodligen på nästa tåg. Under tiden kan vi sitta kvar, men vara beredda att flytta på oss.

På tre timmar tar vi därför varken av oss skorna eller gör oss hemmastadda på något sätt. Vi dricker vatten, stirrar ut på det platta, uppodlade landskapet och läser böcker som snabbt går att stuva undan. Till sällskap får vi ytterligare några resenärer, tre vältränade, polska cykelturister som är på väg hem efter några veckors äventyr längs Östersjökusten. De pratar mycket dålig engelska, men visar intresse när jag berättar att jag också har rest runt Östersjön.

- På cykel? frågar de entusiastiskt.

- Nej, med bil.

Deras besvikelse är märkbar. De vänder sig genast mot varandra och börjar prata polska igen.

Tågbytet i Bydgoszcz går över förväntan. Vi hinner till och med till en korvkiosk för att proviantera. I vagn nummer tio klämmer vi ner oss mellan flera generationer polacker och får pussla ihop bagaget på hyllan med de andras, som bland annat består av två respektingivande hjortkronor. Syret tar omedelbart slut och vi drar ner fönstret och drar sen upp det igen på grund av det öronbedövande vinddraget. Strax är det kvavt igen och fönstret öppnas en smula för att därefter stängas igen.

Dacapo al fine.

Vi blir sugna på kaffe och konduktören pekar åt något håll. När vi har passerat flera vagnar och klättrat över trettio personer, deras väskor och fått blickar som kan döda, finns det ingen återvändo. Men restaurangvagnen är rymlig och sval med lediga platser. Kaffet är gott och det finns godis, mackor och varm mat. Man kan ta ett glas vin och till och med samtala utan att skrika. När vi närmar oss Warszawa klättrar vi tillbaka till vår kupé och ser skyskraporna torna upp sig vid horisonten. Spenatodlingarna övergår i små industrier och verkstadsområden. Tåget saktar gnisslande in och blir stående i en tunnelöppning. Det går tjugo minuter. Jag spekulerar outtröttligt hur långt från centralstationen vi kan vara. Min man stirrar stint in i en jordvall. När vi väl börjar rulla visar det sig att vi i princip varit framme. Vi tumlar ut på perrongen med klippande ögon. Det är bländande ljus, det är modernt och – fastän i underjorden – högt i tak som en katedral. Livet leker igen och vi tar trapporna i väldiga kliv. Warszawa, här kommer vi!

Jag har aldrig varit i New York, men inbillar mig att jag i Warszawa åtminstone får en försmak av Den Stora Världen; den täta biltrafiken, myllret av händelser i vimlet, jäktade kontorister, growlande gatumusiker och halvsovande tidningsförsäljare; slagskuggan från skyhöga byggnader, faran att korsa breda boulevarder, trottoarer med fallgropar och de invärtas vibrationerna när spårvagnarna dånande drar förbi. Vi tar in på det retrofuturistiska Hotel Metropol och får ett rum på nionde

våningen. Under oss pumpar Warszawas samlade fordonsarsenal runt den gigantiska rondell som utgör korsningen Jerozolimskie-Marszalkowska. Jag tänker på svarta hål och modernitet, på krig som utplånar allt och liv som återuppstår – men i ny, intensivare tappning. Under de dagar som följer återkommer jag ständigt till denna utsikt, blir stående som hypnotiserad och bara glör som in i en brasa.

Vi går till fots genom centrum, från restaurangkvarteren längs Nowy Swiat, förbi presidentpalatset och alla kyrkor och monument till åminne av än den ena, än den andra. Vi vinkar till Gustav Vasas sonson Sigismund som står staty vid slottet Wilanow och äter bleka piroger i Stare Miasto. Det finns hur mycket som helst att göra: gå på klassiska konserter och rockklubbar, äta kulinariskt och fika ekologiskt, promenera på hisnande glastak och kika på hundraåriga stereofotografier, gå vilse bland dammiga byggbaracker och snubbla över enastående konstutställningar.

Det vi egentligen kommit hit för att uppleva skjuter vi hela tiden framför oss, som en medicin man vet att man måste ta men som kan ge allvarliga biverkningar. Vår resa handlar om Förintelsen, i denna stad representerad av det judiska ghetto nazisterna upprättade under kriget. Vad finns kvar av det, och kommer vi att klara av Judiska museet?

När vi slutligen ger oss på jakt efter gettots lämningar, är det som det går troll i det. Trots exakta adressangivelser ser vi ingenting, bara vanliga bostadshus från modern tid och parker där barn gungar. Ghettot upprättades 1940 och tömdes efter hand på sina 350 000 invånare. Efter ett modigt men hopplöst uppror år 1943, jämnades det sedan med marken. Den enskilt största judiska befolkningsgruppen försvann därmed i Treblinka, dit de enligt tidens bruk skickades i oinredda boskapsvagnar. De enda spår vi idag hittar av judiskt liv är några monument och en stängd servering med skylten "Kosher café & restaurant".

Det judiska museet (eller Det historiska muséet för polska judar) är desto mer frapperande, en kolossal glaslåda på 4000 kvadratmeter vars spektakulära insida delas från tak till källare i två organiskt böljande halvor. Här kommer utställningar, workshops, debatter och annan pedagogisk verksamhet äga rum, vars syfte är att sprida kunskap om den nyansrika judiska kultur som utvecklades här under tusen år och att bygga broar mellan människor under ledorden: "Fråga, Undersöka, Upptäcka". Till vår besvikelse har museet egentligen inte öppnat, bara invigts. För några sloty får vi komma in och se en film. Den handlar om de polska judarnas historia och den permanenta utställningen som tar form i källaren. Bland annat bygger man där en kopia i full storlek av en synagoga från 1700-talet, vars takstolar reser sig upp till entréplan. Så dem kan vi se, takstolarna alltså. Nedslagna tar vi en fika på museets toppmoderna kafé. Först ett obefintligt ghetto och sen ett fantastiskt museum som inte har öppnat – hur ska det sluta? Vårt sista hopp står till den judiska kyrkogården. Där har vi tänkt vandra några timmar bland överväxta, halvt söndervittrade och

kullvälta gravstenar. Jag längtar efter skuggspelet under de gamla träden, doften av löv och mossor, och en stunds kontemplation bortom stadens larm. Men redan på håll ser vi att porten är låst, det hade man ju kunnat räkna ut! Kyrkogårdar på kontinenten är muromgärdade platser med bestämda öppettider. Tanken hade slagit oss, men eftersom det är lördag och judisk vilodag borde kyrkogården definitivt vara öppen. Det förhåller sig naturligtvis tvärtom. Uppgivna men samtidigt lättade tar vi spårvagnen hem. Kanske är det försynen som spelar oss ett spratt, som ger oss respit för att vi ska klara av det vi fortfarande har framför oss? Detta samtalar vi om, ligger länge vakna och gläds åt att vara två. Bara Krakow kvar nu.

- Ursäkta, men får jag fråga var ni kommer ifrån?

Den unga kvinnan i tågupén lutar sig nyfiket fram och spänner sina svarta ögon i oss. Frågan kommer oväntat, ingen har förut tilltalat oss – om vi inte själva tagit kontakt eller för att någon vill pracka på oss något – och på så bra engelska dessutom!

- Öh, Sweden, svarar vi (och jag tycker att vi låter mesiga, att till och med ordet Sweden är mesigt jämfört med Poland som låter barskt och stolt).

- Ja, jag tänkte väl det. Jag har varit i Sverige, i Stockholm! utbrister hon.

För en gångs skull är varken jag eller min man intresserade. Vi är trötta. Jag sitter dessutom och skriver dagbok för brinnande livet för att inte glömma allt vi varit med om det senaste dygnet. Så mycket, så mycket.

- Jag tror att jag... fortsätter hon och tar upp sin smartphone och börjar peta. Yes, here!

Hon håller skärmen mot oss så att vi ska se bilden av köttbullarna med potatismos.

- Jag och min väninna letade jättelänge innan vi hittade en restaurang som hade köttbullar. Det var en portion för barn, ha, ha!

Vi ler artigt, men vårt ointresse är uppenbart. Generat stoppar hon tillbaka mobilen i väskan och tittar ut genom fönstret. Samvetskvalen får oss att återuppta tråden.

- Och du? Är du från Krakow?

- No, svarar hon tacksamt. Från bergen, jag ska åka vidare sen.

- Karpaterna? Åh! Det är väl svalare där? Har ni snö på vintern?

- Oh ja, jag kunde åka skidor när jag var tre år. De säger att jag var bättre på det än att gå faktiskt, ha, ha! Jag ska hälsa på mina föräldrar.

- Mhm, dina föräldrar, så trevligt...

Vi frågar inget mer och sjunker självupptaget tillbaka i vårt läsande och skrivande. Hon sitter rakryggad kvar och hoppas på fortsatt konversation, återstoden av resan faktiskt, men är för väluppfostrad för att störa oss. Jag skäms en smula, känner inte igen oss, vi som har varit så jovialiska hela resan. För många intryck nu. Ingen mer information, tack! Är det svenskt?

Så skönt att Krakow är bilfritt! Jag slår upp fönstren på vid gavel i vårt nya hotellrum på Ulica Grodzka mitt i stadens gamla kärna, och kryper upp i den djupa fönsternischen och tittar på turistströmmen som i olika formationer rör sig nedanför oss. Jag hör franska och engelska, ryska, polska, norska och japanska. Rätt som det är hör jag kloppeti-klopp och ett hästekipage passerar med kuskar i höga hattar och vinkande barnfamiljer. Om jag kunde böja mig längre fram skulle jag kunna ta i hästarnas plymer. Vi andas fritt, kan packa upp och landa. Ny stad är lika med ny start. Vi börjar kunna det här nu. Först en dusch, sen en orienteringsrunda. Leta efter en bankomat, därefter ta en drink på ett stort torg. Lyssna på en skicklig gatumusiker, börja bli hungriga. Hitta ett intressant matställe och förvånas över priset. Känna behov av att röra på sig och ta en irish coffee för att det plötsligt blivit lite kyligt. Gå hem och räkna pengar, irriteras över luftkonditioneringen. Somna med öppna fönster och hata kloppeti-klopp. Turistens eviga omlopps bana.

Om vi före resan oroade oss för hur vi skulle ta oss från Krakow till Auschwitz, blir vi ögonblickligen lugnade när vi väl är på plats. "Guided tours to Auschwitz-Birkenau" är det som gäller här, förutom turer till den berömda saltgruvan i Wieliczka och dagsresor till Tatrabergen. Vi går in i något som liknar en auktoriserad turistbyrå och får ett erbjudande som motsvarar precis vad vi vill ha: en paketresa om 6-7 timmar med transfer från hotellet, engelskt guidad rundtur och inträde till både Auschwitz och Birkenau á 130 sloty. Vi får med oss en broschyr för att fundera lite till, och det behövs. Särskilt som vi runt nästa hörn upptäcker en till turistbyrå som ser lika auktoriserad ut, som också säljer paketresor till förintelselägret för 130 sloty, men med en annan arrangör. På hotellet erbjuder de oss också en tur dit för samma belopp, och menar att det är deras resa som gäller – ingen annans! Till slut känns allt som ett lotteri och högst tvivelaktigt. Hur seriösa är de här dagsturerna? Kan man råka på charlataner? Det vore verkligen förödande.

- Alla turer leds av Auschwitzs egna guider, klargör äntligen den fjärde turistinformatör vi frågar. Det spelar ingen roll vilka andra som arrangerar själva resan.

Phu! Kunde de inte sagt det med en gång? Då är det inte längre något som hindrar oss. Eller är det det?

Varför vill vi egentligen till Auschwitz? Vad är det vi tror att vi ska få vara med om? Alla besökare har väl sina skäl, som jag varken vet något om eller har med att göra. Men när det kommer till min man kan jag inte heller svara, fastän vi pratar om det och vet så mycket om varandra. Och om jag ska vara ärlig vet jag knappt för egen del. Visst, jag vill med egna ögon se och känna att Auschwitz har funnits, för att jag hela livet har hört talas om det, genom filmer, böcker, människors minnen. Men förintelsen är så mycket mer. Den representerar något, den blinda fläcken i oss, den meningslösa, sadistiska mekanik som kan uppstå överallt, i vem som helst. Med den skillnaden att den i Auschwitz

fick industriella dimensioner. Om man vore vettig skulle man väl sky platsen som pesten? För vad ska man dit och göra – fast man värjer sig – om inte för att frossa i andras lidande? Jag vet inte. Jag bara måste dit. Vad vet man någonsin om sina djupaste motiv?

Vi är sju turister i den minibuss som tar oss på den timplånga resan till Auschwitz. Vår chaufför låter skvalradion stå på och nämner förstrött några sevärdheter längs vägen. Jag känner olust, funderar på om jag ska vänta utanför entrén när vi kommer fram. Man måste ju inte! De andra har sitt att tänka på.

Vi följer floden Wisla en bit, genom Krakows högreståndsmässiga förorter med muromgärdade jättevillor och frodiga trädgårdar. På en skogsklädd höjd blickar ett fästningsliknande slott ner på oss, likt ett ondskefullt tillhåll hämtat ur en James Bondfilm. Det ska tydligen ha använts som fängelse under kriget, medan parasollerna som spänts upp på terrassen nu skvallrar om restaurangdrift eller möjligen luxuös konferensverksamhet. Vägen slingrar uppför en sluttning till en högre plåtå, där landskapet brer ut sig i uppodlade milsvida fält. Längs körbanan följer ett aldrig sinande pärlband av bostadshus i varierande skick, slitna, nybyggda, uppsade, låga, höga, gröna, gula och bruna. Alla har höga stängsel eller murar runtom likt små fort, liksom planteringar som vittnar om avslappnad hållning till gräsklippning. Vi passerar ett staket som är gjort av mopeder och en gammal man som kör häst och vagn. Vägen är jämn och fin men smal, och jag sitter som tur är längst bak i bussen och slipper se hur mycket över hastighetsgränsen vi åker. Efter länge och väl fastnar vi i en bilkö. Vår chaufför tvärvänder erfaret och kör en omväg där varje kurva tas på två hjul. Vi susar förbi verkstäder, små frisersalonger och ett område med låga bostadslängor, sådana man kan se i världens alla mellanstora städer. Mitt i alltihop ser vi en brun mur med taggråd. Nej, inte så. Det kan inte vara sant! Men vi följer den och vi ser ju att det är Auschwitz. Det kan inte vara något annat, för det är något med färgen, den dystra patinan på muren, något med sättet taggråden är monterad, och ja. Där ska vi köra in på en kaotisk parkeringsplats framför entrén, med backande, svängande, krypande bussar och taxibilar och vilsna fotgängare som i framvällande strömmar skingras, sluter upp och försvinner. Jag vet inte vad jag hade trott, men jag var inställd på någon slags ödslighet. Kanske för att jag i detta kände mig så ensam. Nu ser jag hur många vi är som ska bevittna den här brottsplatsen. Det är en lättnad, även för mig som brukar undvika folkmassor. För ingenting blir riktigt skrämmande när man är omgiven av människor som kliar sig på näsan, viker ihop kartor, letar efter toaletten, delar på en chokladkaka och ber om ursäkt när man råkar stöta ihop.

Lägre är mindre än jag föreställt mig. Jag tar in det och går – tillsammans med den grupp om 40 personer som vi blivit anvisade – längs det dubbla elektriska taggrådsstängslet mot ingången som vi känner så väl. *Arbeit macht Frei*. Ingången är anspråkslös. Det ofattbara kommer emot mig. obehaget

växer. Men före, runt och efter oss rör sig lika stora grupper som vår, och vi har fullt upp att hålla oss till vår guide och att inte tappa bort varandra. Upplägget är mycket genomtänkt. Varje grupp erhåller lurar och en mottagare som ställs in på en viss frekvens. På så sätt kan vi höra allt vår guide säger, och hon kan berätta medan vi är i rörelse och till och med är i olika rum inne i byggnaderna. Det är inte tillåtet att äta eller dricka under vandringen. Mobiler ska vara avstängda och kameror får bara användas om inget annat anges, och då med ljudlös exponering.

Inom lägerområdet, som till ytan kanske motsvarar nio fotbollsplaner, står de trettio bruna tvåvåningslängorna i givakt. Breda gator bestående av jord och söndervittrad asfalt flankeras av popplar som på senare tid måste ha nyplanterats eller förnygrats. Lägret ger ett städat intryck, vilket var tanken även på nazisttiden. Det förgyller knappast husens dystra fasader och allt som förekom i dem; salarna med trähyllor som fångarna sov i på bara halm, skenrättegångarna, bestraffningscellerna. Mellan två byggnader i ena änden av lägret ligger exekutionsplatsen, i den andra änden finns gaskammaren för massavrättningar liksom krematoriet.

Auschwitz I, som lägret benämns, var från början en polsk militäranläggning. Den omvandlades under nazisterna till ett interneringsläger för krigsfångar, men utvecklades snabbt till ett arbets- och förintelseläger för dem som enligt Führern skulle rensas ut; judar och romer, homosexuella, socialt, psykiskt och fysiskt funktionshindrade, politiska motståndare och all ortsbefolkning som vägrade flytta på sig när nazisterna beslagtogs land och egendom för sina olika ändamål.

En byggnad har iordningställt till museum med fotografier och ett urval av de privata tillhörigheter som nazisterna konfiskerade och lät sortera. I montrarna syns meterhöga drivor med skor, med kastruller, med glasögon och resväskor. På en av väskorna har ägaren med tydlig vit färg skrivit sitt namn och nummer: 139 Jetti Messing Stiendler 1024. Där stannar jag. Gruppen försvinner in i nästa rum. Jag försöker ta in det: Jetti Messing. Det är som en bekräftelse på det jag känt hela livet, att Förintelsen angår mig. Men jag har känt det som en retroaktiv skuld, att jag under andra omständigheter där och då hade kunnat vara förövare. Nu får jag bekräftelse på att det hade kunnat vara tvärtom. Magstarkast är ändå berget med hår och det exempel på textil som håret användes till, främst som fodertyg i ytterkläder eftersom det höll värmen så bra. Jag skyndar ut ur rummet för att ansluta mig till resten av gruppen.

Guiden ledsagar oss i de smala korridorerna där vi går på led och håller till vänster, för att mötande grupper också ska kunna röra sig framåt. Ute flyger tornseglarna skriande genom den ljumma, stillastående luften. Besökarnas fotsteg, dämpade samtal och prasslet av löv är annars det enda som hörs under förflyttningarna mellan husen. Att ha guidens röst så nära inpå i lurarna, som inne i huvudet, gör också att man går tyst, liksom i beredskap för nästa upprörande redogörelse. Guiden är saklig och hänger sig inte åt personliga värderingar, men i beskrivningen om lägerkommendanten

Rudolf Höss som verkade i Auschwitz fram till 1943, anar vi hennes känslor. Han dömdes i Nürnberg efter kriget och hängdes mellan krematoriet och den tjänstebostad han påstått ha älskat.

- I den galgen! utbrister hon triumferande och pekar på en träbåge under ett par lönnar.

Besökarna har på det stora hela uppträtt respektfullt, utom ett par yngre killar som halsar medhavd Fanta vid flera tillfällen. Men i gaskammaren och krematoriet är det som om proppen går ur. Trots en skylt vid ingången som påminner om att denna byggnad är att betrakta som en gravvård, och med tanke på att det kan finnas anhöriga till Förintelsens offer med i gruppen, sliter många upp sina största kameror så fort guiden förvinner utom synhåll och knäpper serier med blyxbilder rakt på ugnarna. Vad finns det att säga om det? Hur visar man vördnad på en plats där man samtidigt har lust att ge någon en smäll på käften?

Det förvånar mig att guiden inte har varit tydligare med de restriktioner som gäller, men jag anar också en uttänkt strategi. Ingen guide ska agera ordningspolis, bara informera om så pass mycket som en besökare kan klara av, och sedan lämna till var och en att hantera detta och sitt eget beteende. Jag tänker på den distanseringseffekt tiden har, hur överkligt många kanske upplever den här platsen. De suddiga svartvita fotografierna, montrarna med föråldrade tillhörigheter, gulnade ark på främmande språk. Och liknar inte fasaderna något man har sett på film när man gick på högstadiet? Många kanske inte tycker att Auschwitz är ondare, hemskare och obegripligare än något annat som är ont, hemskt och obegripligt. De kanske bara har en idé om att det är så, precis som idén om att Eiffeltornet är det viktigaste besöksmålet i Paris. Den som bockar av flest sevärdheter vinner.

I den korta paus som uppstår mellan besöken i Auschwitz I och Birkenau, slukar jag en fuktig ostsmörgås. Det brusar i huvudet av intryck, motstridiga känslor och lågt blodsocker. Jag känner mig som ett djur som visar tänderna och vill bli lämnad ifred. Helst vill jag lägga mig i en håla och trycka. Det kunde räcka för idag, men det värsta återstår. Jag vet ju det. Det är därför jag känner sådan aggressiv motvilja mot att fortsätta. Men Birkenau är något annat. Det är visserligen som en öken som måste genomkorsas, och det är ofattbart mycket ondare och meningslösare än till och med Auschwitz I, men det är också stillsamt, nästan sublimt. Att komma hit är som att gå in i en jättekatedral som saknar väggar och tak. Här finns den oändliga, söndervittrade mittgången (plattformen) där människor för alltid skiljdes åt, liksom de ensamma skorstenarna från nedbrunna och demolerade träbaracker i bänkraderna. I koret tronar ett minnesmonument av väldiga dimensioner och i processioner vandrar små församlingsmedlemmar (vi) omkring och försöker förstå. Inga gaskammare eller krematorier ställer upp för fotografering. Dem sprängde nazisterna sönder i krigets slutskede. Bevis på hur utrotningen gick till kunde ändå säkras, men det måste ha varit svårt. Det finns inte ens tecken på att liv har funnits här. I de stenbyggnader som står kvar, hittar man inga initialer karvade i någon bräda. Inte en skåra i någon tegelsten. Här förvarades man bara några

timmar på en trähylla eller på golvet, berövad allt, innan man föstes in i gaskammaren. Hade man tur ansågs man lämplig för slavarbete och blev förflyttad till Auschwitz I eller något av de satellitläger som Auschwitz bestod av, för att dö långsammare medan man gjorde nytta. Jag visste redan innan att jag inte skulle få någon förklaring till det här, till Förintelsen, till utrotandet av vanliga människor. Det finns ingen mening. I alla fall ingen annan än den att människor nu kan mötas här. Besöksantalet stiger konstant och beräknas för närvarande till 1,5 miljoner per år. Jag och min man är två av dem. Jag ser hans ryggtavla en bit framför mig. Vi har gått var för sig under hela visningen. Nu springer jag ikapp och tar hans hand. Den är torr och varm. Han svarar med en tryckning.

Vad gör de vanliga människorna då? De längtar hem, som man kan göra när det är dags att vända tillbaka men vägen är lång. Resan känns som en transportsträcka och inget mer. Det är nu olidligt svårt att vila i situationerna eller känna någon nyfikenhet. Vi drömmer om att laga vår egen mat. Jag ser till och med fram emot att klippa gräs och betala räkningar.

Nu har vi lärt oss hur tågtrafiken fungerar. Inget snack, vi ska åka förstaklass till Gdansk. Och express ska det vara! Tja, express och express? Nio timmar tar det, men det är gott om utrymme och då och då kommer en tågvärd och frågar om det är något vi vill ha. Jag skriver mina dagboksanteckningar och tittar ibland upp för att vinka åt någon järnvägsarbetare som vilar på banvallen längs det nya spår som är under konstruktion.

Polens tillväxt är en av Europas största. Levnadsstandarden har sedan kommunismens fall höjts från 25% mot EU-genomsnittet till att nästan vara ikapp. Med den här takten – till synes opåverkade av den ekonomiska kris omvärlden drabbats av – går de snart förbi oss. Att bygga ett 35 mil långt extraspår mellan två städer är bara ytterligare ett tecken på landets välstånd. För en besökare som inte är påläst kan det därför gå en förbi att Polen någonsin har underordnats en kommunistisk diktatur. Allting är precis som hemma, förutom att språket mest utgörs av konsonanter. Men vilket språk gör inte det?

Vid andra världskrigets slutskede, när det var uppenbart att Tyskland skulle förlora, hölls den så kallade Jaltakonferensen. De allierade (USA, Storbritannien och Sovjetunionen) delade upp Europa mellan sig. Tanken var att fördela ansvaret för återuppbyggnaden efter kriget, men i realiteten kom Sovjetunionen att införliva hela Östeuropa i sitt imperium. Uppror mot övermakten slogs brutalt ner och genom decennierna har ofattbara övergrepp – fysiska, ekonomiska och inte minst psykiska – begåtts i kommunismens namn. Först 1989 blev Polen självständigt, genom det makalösa motstånd som varvsarbetarna i Gdansk skapade genom sin fria fackförening Solidaritet.

Till deras ära, och för att beskriva hela denna surrealistiska och plågsamma period Östeuropas historia, byggs nu ett museum (European Solidarity Centre) i det gamla varvsområdet i Gdansk. I väntan på att det blir klart kan man besöka den underjordiska utställningen "Roads to Freedom".

Vi har bara några timmar kvar innan färjan går mot Nynäshamn, men vi tillbringar dem hellre med polsk nutidshistoria i ett skyddsrum, än med ännu en drink i solen till falsk dragspelsmusik. Utställningen är överskådlig och visuell. Där ryms grymheterna och inblickar i det kommunistiska vardagslivet, men också vittringen av frihet, enskilda händelser och personer som gjorde skillnad, och kyrkan som en politisk kraft. Det här är berättelsen om den lilla människans seger mot övermakten. Inte med hjälp av vapen, men genom modiga och envisa protester för sina mänskliga rättigheter. Polen har förstås mer att berätta, men vi nöjer oss med det. Det är dags att åk till Sweden, hem till mesigt och lagom. Östersjön glittrar när M/S Scandinavia lättar ankar och styr ut från land. Vi kisar mot solen och letar oss upp på däck 8 varifrån grilldoften kommer. En kielbasa till, om jag får be!

© Tina Messing 2013